

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1890. nov.

(Schéerer Edmund: írta Gréard, a francia akadémia tagja. 1 kötet. —
. A szabadelvű evangélikusok felolvasásai.)

Csak pár héttel ezelőtt jelent meg a fennebb címzett könyv; bizonyos nyugtalansággal várták mindazok, kik Schéerert ismerték, mind pedig azok, kik Gréardot ismerik. Mindnyájan úgy vélték, hogy a könyv méltó lesz mind tárgyához, mind szerzőjéhez. A közzárakozás bételjesedett. Nem ismerek ennél a könyvnél! lélektani és erkölcsi tekintetben érdekesebbet az év folytán megjelent könyvek közt. Egyébaránt is Gréard ur nem közönséges ember: az akadémianak tagja, a francia egyetem aligazgatója; e mellett mély elméjű bölcsész, egyike legjobb íróinknak. Schéerer, a ki ismerte, irodalmi egyik dolgozatában nagy magasztalással szól róla. Oly hatalmas egyéniséget, a minő Schéerer volt, tanulmányozni megérdemelte, s őt méltó módon mutatni bé a nagy közönségnek, nem könnyű dolog volt. Nagy értelmi műveltséghez szives jóindulatnak is kellett csatlakozni, hogy Schéerert heves, zaklatott természetével, mysticizmusával és kételyeivel, fájdalmas küzdelmeivel és skepticizmusával meg lehessen érteni. Gréard megértette sok gyöngédséggel és őszinteséggel értelmezte s mély rokonszenvvel mutatta be a nagy közönségnek.

„Gréard eleve megismerteti könyvének célját az által, hogy feltünteti, hogy miben áll a Schéerer életének és munkásságának a bece: e tekintetben ezt mondja: Schéerer bírálatának hatásánál, valamint hatalmas kiváló tehetségénél fogva azon kevesek közé tartozik, a kik bizonyítékokat szolgáltatnak az utókornak azon válságokról, melyeken a gondolkozásmód a tizenkilencedik százban átment. A tudományok minden ágában, a theologiai, bölcselmi, történelmi stb. kérdésekkel foglalkozott, s mindenikkel úgy, hogy a vizsgálódást mindaddig folytatta, míg azzal, ha nem is megnyugtatta, de lecsendesedve hagyhatott fel. Azonban az általa vizsgált különböző tárgyak között a legmagasztosabb ő maga; éppen az ő szellemét kísértjük megismertetni.“

Gréard ur egy lépésnyire sem tért el e lélektani életírat azon céljától, hogy kidomborítsa a szellemét annak a kitünő embernek, a kinek értelmi és erkölcsi életének drámáját elemezi. És minő tragikus volt a gondolkodásnak e küzdelme és válságai Schéerernél —

mondja Gréard. Életének első felét, mely vallásos hit, szigorú, alkudni nem akaró orthodoxia jellemzi. Szerénce a vallás mindenek felett és minden előtt egy természetfeletti oly hatalom hívésében állott, melyen minden alapul, és a melytől minden függ. Gréard könyvének felerésében a Schéerer gondolkozása e phasisának tárgyalásával foglalkozik. Angliában látjuk, hol kora ifjúságában — mert még nem volt 20 éves — lelkesültséggel, szenvedélyvel ragaszkodott ahhoz, a mit maga ébredésnek nevezett el; ekkor történt az, a mit ön-maga szabatosan, röviden ezzel jelzett: *conver tá l t a m*. Ez exáltalt vallásos érzület hatása alatt irt egy éneket, mely ma is meg van a francia reformátusok énekes könyvében. Ez a *conversia* arról is emlékeztet, hogy víziók kísérték, miként ezt maga Schéerer bevallja, a minek Gréard hiteles bizonyítékát találta. Schéerer egy jegyzék csomagában, melynek czime: a *J. C. látogatásai*, hol maga ezt írja: „Jól éreztem, hogy nekem hiányzik valami, tudnom kellett volna, hogy mi hiányzik. Nem megmondottad-e? Nem lakoztál e már egyszer bennem? Ez előtt három évvel három napig lakoztál nálam, s életem egészen megváltozott.“ Schéerernek e misticismusa csodálatosképpen hasonlít a középkor oktalan mistikusainak eszméjéhez, de ennek segélyével megérthetjük, hogy ez a kiváló szellem gondolkodásmódjában hova juthatott. Könnyen átláthatjuk, hogy a gondolkodás folytonos nyakas munkálkodása folytán az a hatalom, a melyen a hit alapult, kétségessé vált s csakhamar megtagadtatott, az egész vallásos hit halomra dűlt. Schéerer kérlelhetlen dialectikával éppen oly buzgalommal rombolta szét darabonként ifjúságának hitét, mint a minő szenvedélyvel ápolta azt egykoron lángoló szívében. Gréard ur igen találóan így írja meg Schéerer gondolkozásának e válságát:

„Maga Schéerer ezt írja egy levelében: a hitváltoztatás határozó pillanat az ember életében, mert abból ki lehet magyarázni mind azt, a mi addig vele történt, s néha azt is, hogy mi fog békövetkezni. Ez az értelmezés reá teljesen talál. Ha a dolognak csak külszínét nézzük, a legkülönösebb ellenmondásnak találjuk azt a lélektani fejlődést, mely exáltalt hitből indulva ki, határozott scepticizmusra jutott. Egyfelől bizalomteljes szelid odaadás, másfelől a bírálat szilárdsága, szigorúsága és hajlíthatatlan határozottság látszik. Ha a tényeket közelebbről s egymáshoz való viszonyaikban vizsgáljuk, a Schéerernél mutatkozó ellentéteket megmagyarázhatjuk, igazolhatjuk, mert szellemének alapvonásán a logikai következetességen alapulnak.“

Ez teljesen igaz: az az ellentét, mely az ő szellemi életében a vizsgálódások és küzdelmek közben kifejlődött, csak külső, látszólagos, alapjában a logika és gondolat egységes egész. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy a kiindulási pont helyes; csak azt, a mit nem lehet elvitatni, hogy ez az egész szellemi élet az igazság szívós keresésében állott. Es Schéerer miután az igazságot — hogy úgy szóljak — igen tárgyilagossá tette, meglehet, hogy abból igen subjectiv személyes dolgot csinált. Innen származtak értelmi és erkölcsi gyötrődései. De szakítsuk meg elméledésünket s térjünk vissza Gréard érdekes

könyvéhez, melyben Schéerert válságos ponton mutatja fel, midőn a *La critique de la foi* — a hit bírálása — czimű híres levelei megjelentek, a melyekben a tekintélynek a hit dolgában való létezését kereken tagadja. Ezeket a leveleket más levél sorozat követte, *Lettres à mon curé* = papomhoz irt levelek, melyekben ismét felveszi a tárgyat s le is jártatja. Ezek után következtek a bűn és a természetfelettiről szóló tanulmányok, melyekben fiatalkori hitét egészen elveti, ezen válságot a Hegel és hegelismusról való tanulmány teszi érdekessé. Ezt a tanulmányt egy egyéni hitvallással zárja be, a mely nagyszerű, de egzszersmind kinzó, a lélek mélyébe hat, de egzszersmind megborzasztja azt. Ugy látszik, hogy ettől kezdve az eddig háborgó lélek lecsendesedett. Schéerer életének utolsó felében kizárólag irodalmi és politikai tanulmányokra adta magát. Itt Gréard igen helyesen itéli meg Scherer új munka körében kifejtett értelmi tevékenységét. Meg kell mondanom, miszerént nem igen hiszi, hogy Schéerer egészen lecsillapult volna, a mi kitetszik Schéerer irodalmi bírálataira vonatkozó ezen megjegyzéséből: „Mikor az ember azt hitte, hogy a szerző teljesen nyugodt, látja, hogy a háborgás mégis meg van szive mélyében és a nyugtalanság mégis meg van, mint azok a homlások, melyeket a dagály elfed, de a melyek az apálylyal ismét megjelennek.“ Azoknak, kik Schéerert élete utolsó szakácan ismerték, véleménye szerint, nála a küzdelem mindvégig meg volt.

Gréard könyve azok közé tartozik, melyeket bajos részletesen ismertetni, mert eleitől végig egyaránt érdekes; ezért csak azt a kápinást akarom felmutatni, melyet ő életirati, vagy miként kezdetben mondtam volt, lekületi ismertetése után mesteri kézzel mutat fel, ily módon: „Mindnyájunkban két ember van, egyik, a melyet örököltünk, a másik, melyet magunk teremtettünk; mindnyájan kötelesek vagyunk érzelmeinknek és józanokosságunknak engedelmessékedni. A két ember Schéererben sokáig megvállva levén, végre is harczra keltek. És éppen ez a koronként változó, de folytonos küzdelem teszi az ő életét kiválóan érdekessé. Mint ábrándozó és okoskodó, mint vitatkozó és mystikus, mint positiv és együgyű, mint felületes és hatalmas, mint Hegel lelkesült tanítványa és Lamartine érzékeny bámulója, Schéerer szerette semmisnek tekinteni minden érvelést, a magáét, mint másokét; és büszkén megalégedett, a mikor, a szokás és értelmezés elégtelenségét látta, és mikor látta, hogy az emberi értelem miként hunyászkodik meg a tudomány czáfolhatatlan felfedezései előtt.

„És midőn az általa csinált romok nyomását érezte, egy szóval, egy sohajjal, egy megbánással egyszerre felemelkedett, mint a mesebeli halálban megsebesített madár, hogy a magos, tiszta etherben haljon meg. Tántorithatlanul ragaszkodva következtetéseihez, melyeket megállapított, nem tagadva meg értelmének kérelhetetlen munkálkodását, ha le is rontotta ifjúkori hitének tételeit; nem tagadta meg annak inspirációját és emlékeit. Elmondhatta, hogy soha sem kereste a feltünést, csak önbecsülésére tartott sokat. Mikor 1860-ban Mer-

la n g e s czimű könyvét kiadta, maga írta, szeretném, hogy sirkövemre Szent Mártonnak e szavai irassanak: az élet azért adatott nekünk, hogy annak minden perczen egy parányi igazságot vásároljunk! Bizonyos, hogy én nem tartozom azok közé, kik életöket így használták fel, s mégis bátorodom magam iránt erről bizonyosságot tenni, mert én így fogtam fel az életet. Valójában joga volt magáról e bizonyosságot tenni, kivált élete utolsó szakában. Ez volt az a nemes szent eszmély, mely felé ő válságok és veszélyek közt törekedett. Érzelmeinek nemessége, okoskodásának merészsége, egyszerűsége és igazságossága okán Schérer méltán helyet foglal a nagy gondolkozók családjában, azok közt, a kiket nagy őszintéknek nevezett.“

Bár hiányos ez ismertetés, melyet Gréard ur könyvéről ezekben nyújtottam, mégis szeretem hinni, elégséges annak megértésére, hogy a könyv hogyan kelthetett oly érdekeltséget Franciaországban. Az ember, a kinek életiratát ecseteli, nagy tiszteletben állott nemcsak nálunk, hanem a külföldön is, a nagy érdekeltség ebből is magyarázható. Az ember, ki ez életiratot megírta, annyira megszoktatott ítéletei alaposságához, gondolatai mélységéhez, bájos előadásához, hogy csak kiváló munkára számíthattunk; a milyen is valósággal. — Önök tudják már, hogy az orthodoxok és szabadelvűek közt történt meghasonlás óta ez utóbbiak évi konferenciáikat mindig megtartják egyszer egyik, máskor más városban. Ez évben Vauvert városban, Gard megyében tartották. Ez évben népesebb volt, mint bármikor; ugyanis 40 pap, s ugyanannyi világi pap jelent meg. Három év óta a tárgyalásnak igen előnyös módját veszik gyakorlatba; nem a tárgyalandó kérdést és az előadót jelölik, hanem azt is, hogy ki bírálja meg az előadást. Ezen jó intézkedés nyomán, ugyanazon kérdésről két, egymást kiegészítő előadás tartatik.

Két tárgy volt napi renden; az egyik az akarat szerepe a hit dolgában; erről Chabas pap olvasott fel, nem mondom el azt a sok jót és szépet, a melyet én Chabas urról gondolok; élénk értelmi tehetségére, gondolatai mélységére egyike legjelesebb ifju papjainknak; e kérdést bámulandó emelkedettséggel, tudománnyal és érdekeltséggel tárgyalta.

Meg kell azonban jegyeznem, miszerint nekem ugy tetszik, hogy igen leszállította a józanokosság szerepét; attól tartok, hogy a vallás mythicus része igen elragadta. Annyi igaz, hogy a mystikus elem, a tiszta érzelem felé vonzódik; nem vonakodik kimondani, hogy mindenek előtt hinni kell s csak arról birunk biztos tudomással, a mire erkölesi tudatunk kötelez. Ezen nézet ellen sok mindent lehetne felhozni; de nem czélom a Chabas ur felolvasásában előadott eszmékről vitatkozni; — annyival kevésbé, mert tiszt. — Enjalbert ur világosan és szellemesen megtette, midőn bírálatában a józanokosság szerepét nagyon kiemelte; több szónok vett részt a vitában, hogy szorosan megjelöljék a tisztán tudományos vizsgálódás és a istzta erkölesi érzület hatásait. Azon számos elmélkedések közt, melyeket a felolvasás az emberben felkelt, jelezni kívánom azt, hogy a szentkönyvekkel szemben is soha sem szabad lemondanunk a történelmi

birálat jogáról. Végül még azt jegyzem meg, hogy a felolvasó nem foglalkozott szorosán a napi renden levő tárggyal; dolgozata kétségkívül jeles, de nem a kérdéstről beszélt.

A másik kérdés az volt, hogy a hivek miért nem járnak az isteni tiszteletekre? Ezt a kérdést Combet pap tárgyalta. Fájdalom, való az a tény, hogy az emberek nem járnak templomba, legalább Franciaországban nem. Igen természetes tehát, hogy fel kellett tenni a kérdést, hogy templomaink miért üresek?

Combet ur néhány lapot irt a kérdéstről tapogatódzólag, s egyszerűsmind némi búskomolysággal. Azt az egyet vitatta különösen, hogy a vallás divatcikk lett, vagy mint mondja, a vallástalanság lett divattá; lekaczagják, a ki azt mondja, hogy a vallásos gyakorlat szükséges az embernek. Ehez sorozza a protestans isteni tisztelet ridegségét, mely hasonlóan ok lenne, hogy az emberek nem járnak templomba; azt is gondolja, hogy a papok nem hirdetik eléggé, hogy minden keresztény embernek kötelessége templomba járni, végül azt véli, hogy a francia protestantizmusban levő meghasonlás is oka a templomkerülésnek. Tiszt. Grotz ur volt kijelölve, hogy feleljen Combet felolvasására; mesteri módon megfelelt megbízatásának egy erélyes, szabatos logikai második felolvasásban, sikerülten kiegészítvén Combet tételeit. Az egész gyülekezet egyetértését kiérdemelte. Ugy látszik, hogy tulajdonképpen a vallás ügyében mutatkozó közömbösséget akarta tárgyalni. Az előadó által elészámlált okokhoz hozzáadta még a politikai viszonyokat, az olcsó sajtót, a korcsomákat, az alkoholt és a népiskolákban a gyermekeknek adott felületes oktatást, valamint a hittagadó socialistikus elveket. A két felolvasás és az azokat követett vita után elmondhatjuk, hogy a kérdés a lehető legjobb módon tárgyalatott.

Legyen szabad itt előadnom hosszas tapasztalaton alapuló saját nézetemet is. Először is nekem úgy tetszik, hogy az elészámlált okok nem bírnak azon fontossággal, melyet azoknak tulajdonitnak, milynek például a protestans isteni tisztelet ridegsége, az alkohol stb. Egyik fő ok, melyet a felolvasók nem említettek, a kath. szellemnek erkölcsrontó befolyása, mely Franciaországban jelentékeny szerepet játszik és a mely a protestáns kisebbséget nyomja példázással, szóval és a teljes közömbösséggel. A katolikusok nagy része gúnyolódik papjával, vallásával s nem jár templomba és ez nagyobb hatással van, mintsem gondolnók azokra a kevésbé határozott protestánsokra, a kik katolikusok közt élnek, a kik nem is kicsinylik a vallásokat, de megtanulják elhanyagolni az isteni tiszteletet. Annyi bizonyos, hogy a vallás iránt való közönyösségnek kiváló oka a népiskolai oktatás felületes volta. Ez a tanítás annyival felületesebb, mert abból egészen kizárták a vallásos elemet. Sőt némely helyen vallásellenes irányban vezették a tanítást. A közoktatási miniszter többször volt kénytelen tanítókat kötelességeikre figyelmeztetni. Ma már jelentékeny javulás mutatkozik e tekintetben s némi jelek arra mutatnak, hogy a vallást és erkölcsöket illetőleg komoly áramlat indult meg. Ugy látszik, hogy a veszedelmes olcsó sajtó is tisztességesebb kezdett lenni. De

visszatérek a Vauverti conferentiára. A belmissio munkálkodásáról szóló jelentés szerint az ügy előnyösen halad előre. A vagyoni állapot kielégítő; de a Protestáns család című néplap nem fedezi a költségeket, mert nagyon sok példányt kell ingyen adni.

Meg kell még említenem, hogy a szokásos prédikációt ez évben Bordage pap tartotta, kit a múlt évben Nimesben erre kijelöltek volt. Bordage Franciaországban egyike a legjobb fiatal papoknak, szent leckéje volt: „Kelj fel és járj.“ A nagy templomot zsufolásig megtöltött hallgatóságot emelkedett módon, evangéliumi lelkesültséggel iparkodott meggyőzni, hogy a jövő iránt nem kell kétségbe esni, sőt ellenkezőleg, meg kell látnunk azokat a jeleket, melyek az Isten országa megalapítására munkáló tevékenység megújulását jelzik. Az egyházi beszéd nagy hatást tett a népes gyülekezetre.

A következő évi gyűlésre ez a két tárgy tüzetett ki: 1. Korunk atheizmusának ismertető vonása. 2. Szent Pál evangéliumi működése összehasonlítva a miénkkel.

CHARRAUD D.

NEVELÉSTUDOMÁNY.

Jórendin elmondtam már másutt is, de itt is helyén látom ismételni egy kis történetet saját tapasztalásomból. Egy mivelte úri-asszonynak mintegy tiz éves kora leánya lévén, ennek jó móddal leendő nevelése sok gondot adott neki. Megszólita, nem tudnék én neki valami derék könyvet adni, mely utasítsa anyai kötelessége teljesítésében? Jobbnál-jobbak vannak, felelém, hanem szerencsémre egy nagyon jeles munka van éppen kezemenél, egy „értekezés a nők neveléséről“¹⁾, azzal szolgálhatok. Oda is adám a könyvet az urnőnek, és bizonyos idő múlva tudakozám tőle, vette-e hasznát? Szerette nagyon — mondá — csak hogy az ő szükségét nem elégítette ki, mert ő oly tetties útasításokat kíván, melyek adott esetekben megtanítsák, mi tévő vagy mondó legyen. Probáltam megmagyarázni, hogy „szakács-könyvet, vagy pharmacopoeát, sőt számtant is lehet az ő követelése szerint készíteni, de tudomány-könyvet nem szoktak és nem lehet. A tudomány előadásának az a lényege, hogy elveket fejt ki és szerkeszt, melyeknek alkalmazása a tudományt megtanult egyén ítélő teltségére van bízva.“

Vette-e több hasznát a tisztelt asszonyság magyarázatomnak, mint a könyvnek, nem bírom megmondani; de ajánlom figyelmébe mindazoknak, kik a Felméry „Neveléstudományát“²⁾ vagy már birják vagy megszerzik.

A theoria és praxis (elmélet és cselekvés)³⁾ közti viszony és különbség ismerését olvasóimnál feltéve, csak annyi mondani valóm van az idézett könyvről, hogy az illető tudomány s alkalmazása elveit oly szép és felfogható rendszerben összeállítva alig kaphatja meg egy könyvben a paedagogia egész irodalmában, melyet hogy a szerző ismer, forrásainak előrebocsátott névsora s hogy tanulmányozta, könyvének egész tartalma bizonyítja.

A fölebbi figyeltetés a könyü⁴⁾ hasznóvételének két főmozzanát tüzi ki: 1) hogy az elveket le- és összehozatalok (deductió,

1) Mme. Rémusat. Essai sur l'éducation des femmes. Paris, 1824. s azóta többször.

2) A Neveléstudomány kézikönyve. Irta Felméry Lajos. 2-dik kiadás. Kolozsvárt, 1890. 8.

3) Praxis, görög szó. A. m. actio, factum, res, negotium. (R. Stephanus. Thes. L. Gr.) szerencsétlenebb gondolat nem lehet, mint az, hogy „gyakorlat“-nak ferdítették.

4) „Könyü“ és ragozásokban s összetételekben mássalhangzó előtt „köny“ a nevezője ezeknek könyvet, könyvek, könyvért, könyvem, könyvünk, melyekben a *v* csak járuló betű.